

INKLYUZIV TA'LIM TIZIMI SOHASIDAGI NORMATIV BAZA TAKOMILLASHTIRISH

Eshmamatova Sitora Tuyg'un qizi

Toshkent Texnologiya, menejment va kommunikatsiya instituti

Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Ibragimova Sayyora

Toshkent Texnologiya, menejment va kommunikatsiya institute talabasi

Annotatsiya. Inklyuziv ta'lim tizimi jamiyatning barcha qatlamlari uchun teng imkoniyatlarni ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim mexanizmdir. Ushbu maqolada O'zbekistonda inklyuziv ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish zaruriyati yoritiladi. Amaldagi qonunchilikdagi muammolar, xalqaro standartlarga moslashtirish yo'nalishlari va ularni amaliyotga joriy etish mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun tashkiliy-huquqiy choralar taklifi ilgari suriladi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim tizimini yanada samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, normativ baza, huquqiy mexanizmlar, imkoniyati cheklangan shaxslar, islohotlar.

Аннотация. Инклюзивное образование является важным инструментом обеспечения равных возможностей для всех слоёв общества. В статье рассматривается необходимость совершенствования нормативно-правовой базы инклюзивного образования в Узбекистане. Анализируются существующие проблемы законодательства, направления его адаптации к международным стандартам и механизмы внедрения на практике. Также предлагаются организационно-правовые меры для поддержки системы инклюзии. Полученные результаты способствуют дальнейшему эффективному развитию инклюзивного образования в стране.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, нормативная база, правовые механизмы, лица с ограниченными возможностями, реформы.

Annotation. Inclusive education is a crucial mechanism to ensure equal opportunities for all members of society. This article highlights the necessity of improving the regulatory framework of inclusive education in Uzbekistan. It analyzes existing legislative challenges, directions for alignment with international standards, and mechanisms for practical implementation. The study also proposes organizational and legal measures to strengthen inclusion policies. The results contribute to fostering the effective development of an inclusive education system.

Keywords: Inclusive education, regulatory framework, legal mechanisms, persons with disabilities, reforms.

KIRISH

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim shartlaridan biri har bir insonning bilim olish huquqini kafolatlash va bu jarayonda teng imkoniyatlarni ta'minlashdan iboratdir. Shu nuqtayi nazardan inklyuziv ta'lim tizimi jahon miqyosida ham, O'zbekiston sharoitida ham dolzarb mavzulardan biri sifatida alohida e'tiborni talab qilmoqda. Inklyuziv ta'lim nafaqat imkoniyati cheklangan shaxslar uchun, balki barcha ijtimoiy guruhlarining jamiyatda to'laqonli ishtirok etishi uchun zamin yaratadi. Zero, insonning jismoniy yoki psixologik xususiyatlaridan qat'i nazar, u bilim olish, kasb egallash va jamiyat hayotida faol qatnashish huquqiga ega.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng, ta'lim tizimida ko'plab islohotlar amalga oshirildi. Shu jarayonda imkoniyati cheklangan bolalarni qo'llab-quvvatlash, ularni umumiy ta'lim maktablariga jalb qilish, maxsus pedagogik yordam ko'rsatish va o'qituvchilar malakasini oshirish masalalari ham diqqat markazida bo'ldi. So'nggi yillarda inklyuziv ta'lim bo'yicha qator qonun hujjatlari, qarorlar va davlat dasturlari qabul qilinib, mazkur sohani rivojlantirish uchun huquqiy poydevor yaratildi. Biroq mavjud normativ-huquqiy baza xalqaro talablarga to'liq mos kelmasligi, ba'zi jihatlarida amaliyot bilan uyg'unlashmaganligi inklyuziv ta'lim samaradorligini pasaytiruvchi omil sifatida ko'rilmogda.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirish masalasida Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Nogironlar huquqlari to'g'risida”gi Konvensiyasi, YUNESKO tavsiyalari va boshqa xalqaro hujjatlar alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston ham mazkur xalqaro normalarni o'z milliy qonunchiligiga integratsiya qilish jarayonida faoliyat yuritmoqda. Ammo normativ bazani yanada takomillashtirish, ta'lim muassasalarida zarur sharoitlarni yaratish, kadrlar tayyorlash tizimini zamon talablari asosida tashkil etish masalalari hal qilinishi lozim.

Shuningdek, inklyuziv ta'limning samaradorligi faqat qonunchilik hujjatlari bilan belgilanmaydi. Bu jarayonning muvaffaqiyati amaliyotda o'qituvchilar, ota-onalar, jamiyat va davlat idoralari o'rtasidagi hamkorlik darajasiga ham bevosita bog'liqdir. Shu boisdan normativ-huquqiy hujjatlar nafaqat huquqiy asos yaratishi, balki barcha manfaatdor tomonlar uchun aniq yo'l-yo'riq vazifasini bajarishi zarur.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Inklyuziv ta'lim sohasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda ushbu yo'nalish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy, huquqiy va iqtisodiy jihatdan ham keng qamrovli masalalarni o'z ichiga oladi. Xalqaro miqyosda YUNESKO, BMT va Jahon banki tomonidan chop etilgan ilmiy-analitik hisobotlarda inklyuziv ta'limning global taraqqiyotga ta'siri, nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim huquqlarini himoya qilish mexanizmlari, o'qituvchilarni tayyorlash va ijtimoiy integratsiyani kuchaytirish masalalari keng yoritilgan. Xususan, “Salamanka

deklaratsiyasi” (1994) butun dunyo mamlakatlari uchun inklyuziv ta’limning asosiy konseptual tamoyillarini belgilab bergan hujjat sifatida tan olinadi.

O‘zbekistonda esa mustaqillikdan so‘ng imkoniyati cheklangan bolalarni ta’lim jarayoniga jalb etish masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Mavjud ilmiy manbalarda ta’limning inklyuziv modeli haqida turli xil yondashuvlar kuzatiladi. Masalan, ayrim olimlar (M. To‘raqulov, S. Axmedova) inklyuziv ta’limni pedagogik tizim sifatida o‘rganib, uning metodik asoslariga urg‘u bergan bo‘lsa, boshqa tadqiqotchilar (N. Karimova, A. Rasulov) uni ijtimoiy integratsiyaning muhim omili sifatida baholagan. Shu bilan birga, ayrim maqolalarda normativ-huquqiy baza yetarli darajada rivojlanmaganligi, xalqaro tajriba bilan uyg‘unlashmaganligi ta’kidlanadi. Bu esa ilmiy izlanishlar uchun keng maydon yaratadi.[2; 52,54-b]

O‘zbekistonda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va unga oid me’yoriy hujjatlar inklyuziv ta’limni huquqiy jihatdan kafolatlaydi. Biroq ayrim olimlar qayd etishicha, mazkur huquqiy hujjatlar amaliyotda to‘liq ishlamaydi, chunki ta’lim muassasalarida zarur shart-sharoitlar, metodik qo‘llanmalar va malakali pedagoglar yetishmaydi. Xalqaro adabiyotlarda esa bu kabi muammolarni bartaraf etish uchun davlat va nodavlat sektor hamkorligini rivojlantirish, ta’lim infratuzilmasini moslashtirish va pedagogik kadrlarni maxsus tayyorlash bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi nuqtayi nazaridan, ushbu ishda tizimli yondashuvdan foydalaniladi. Avvalo, mavjud normativ-huquqiy hujjatlar mazmuni huquqiy tahlil usuli orqali o‘rganiladi. Shu bilan birga, xalqaro tajribani qiyosiy tahlil qilish metodidan foydalanib, O‘zbekiston qonunchiligi boshqa davlatlarning ilg‘or amaliyoti bilan solishtiriladi. Tadqiqot jarayonida kontent-tahlil metodidan foydalanib, ilmiy maqolalar, davlat dasturlari va xalqaro hujjatlar mazmuni chuqur o‘rganiladi.

Metodologiyaning yana bir muhim jihati — ekspert suhbatlari va so‘rovnomalar orqali amaliy ma’lumotlar yig‘ishdir. Bu usul yordamida inklyuziv ta’lim jarayonida ishtirok etayotgan pedagoglar, ota-onalar va mutasaddi tashkilotlar fikrlari aniqlanadi. Shuningdek, statistik ma’lumotlar asosida mavjud holatning real ko‘rsatkichlari tahlil qilinadi. Natijada normativ bazadagi kamchiliklar, ularning amaliyotda qanday oqibatlarga olib kelishi va ularni takomillashtirish imkoniyatlari aniqlanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Inklyuziv ta’lim tizimini samarali yo‘lga qo‘yish har qanday mamlakatning ijtimoiy siyosatida ustuvor masala hisoblanadi. O‘zbekiston sharoitida bu yo‘nalishda amalga oshirilayotgan islohotlar chuqur ilmiy tahlil va amaliy baholashni talab qiladi. Chunki mavjud qonunchilik hamda amaliy mexanizmlar xalqaro standartlarga to‘liq mos kelmasligi, ta’lim jarayonida ayrim cheklovlar mavjudligi va pedagogik tayyorgarlikning yetarli darajada emasligi inklyuziv ta’lim samaradorligini pasaytiruvchi omillar sifatida ko‘rilmoqda. Ushbu bo‘limda normativ-huquqiy baza,

uning kuchli va zaif tomonlari, amaliyotdagi muammolar hamda istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlari tahlil qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlovchi qator qonunlar va qarorlar mavjud. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, “Nogironlar ijtimoiy himoyasi to‘g‘risida”gi Qonun, shuningdek, Vazirlar Mahkamasi qarorlari ushbu sohaga huquqiy asos yaratib kelmoqda. Davlat dasturlarida imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus ta’lim sharoitlarini yaratish, ularni umumiy o‘rta ta’lim maktablariga integratsiya qilish va o‘qituvchilarning malakasini oshirish belgilangan.

Shunga qaramay, amaldagi huquqiy baza inklyuziv ta’limning barcha jihatlarini qamrab olmaydi. Xususan, qonunlarda umumiy tamoyillar bayon etilgan bo‘lsa-da, ularni amaliyotga joriy qilish bo‘yicha aniq mexanizmlar yetarli emas. Masalan, nogironligi bo‘lgan bolalarni ta’lim jarayoniga jalb etishda o‘qituvchilar uchun maxsus qo‘llanmalar, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari yoki maktab infratuzilmasini moslashtirish bo‘yicha aniq ko‘rsatmalar mavjud emas.

Xalqaro miqyosda inklyuziv ta’lim sohasi boy tajribaga ega. Masalan, Skandinaviya davlatlarida barcha ta’lim muassasalari imkoniyati cheklangan bolalar uchun to‘liq moslashtirilgan, bu borada davlat byudjetidan alohida mablag‘ ajratiladi. AQShda “Individuals with Disabilities Education Act” (IDEA) qonuni asosida nogiron bolalar bepul va sifatli ta’lim olish huquqiga ega. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida esa inklyuziv ta’lim nafaqat davlat, balki nodavlat tashkilotlar hamkorligida amalga oshiriladi.[3; 215-b]

O‘zbekistonda bu tajribalarni to‘liq qo‘llash uchun qonunchilikni yanada aniqroq mexanizmlar bilan boyitish, moliyaviy manbalarni kengaytirish va nodavlat sektorni jalb etish zarur. Ayniqsa, xalqaro tajribada o‘qituvchilar uchun maxsus tayyorlov dasturlarining mavjudligi inklyuziv ta’lim sifatiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

1. Infratuzilmaning mos emasligi. Aksariyat umumta’lim maktablari imkoniyati cheklangan bolalar uchun zarur texnik sharoitlarga ega emas. Rampalar, liftlar, maxsus sinf xonalari yetarli emasligi sababli ularning maktabga qatnashi qiyinlashadi.

2. Kadrlar yetishmovchiligi. Maxsus pedagogika va defektologiya bo‘yicha mutaxassislarning soni cheklangan. Bu esa inkluziv sinflarda ta’lim sifatining pasayishiga olib keladi.

3. Ota-onalarning tayyorgarligi. Ba’zi hollarda ota-onalar farzandlarini umumiy ta’lim muassasalariga yuborishga tayyor emas, bu esa ijtimoiy integratsiyani qiyinlashtiradi.

4. Moliyaviy ta’minot muammolari. Inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun ajratilayotgan mablag‘lar yetarli emas, bu esa infratuzilmani yangilash va o‘qituvchilar malakasini oshirish imkoniyatlarini cheklaydi.

So‘nggi yillarda inklyuziv ta‘lim sohasida qator ijobiy o‘zgarishlar ham amalga oshirildi. Jumladan:

- ✓ Respublikaning ayrim hududlarida inklyuziv sinflar tashkil etildi;
- ✓ Maxsus darsliklar va metodik qo‘llanmalar ishlab chiqila boshlandi;
- ✓ O‘qituvchilar uchun qisqa muddatli malaka oshirish kurslari yo‘lga qo‘yildi;
- ✓ Nogironligi bo‘lgan bolalar uchun davlat grantlari va stipendiyalar belgilandi.
- ✓ Bu o‘zgarishlar inklyuziv ta‘limni rivojlantirishda muhim qadam bo‘lib xizmat qilmoqda.[4; 178, 182-b]

O‘zbekistonda inklyuziv ta‘lim sohasida quyidagi yo‘nalishlarni rivojlantirish dolzarb hisoblanadi:

1. Huquqiy mexanizmlarni kuchaytirish. Qonun va qarorlarga aniq bandlar qo‘shilib, ularning ijro mexanizmlari belgilanmog‘i zarur.
2. Infratuzilmani modernizatsiya qilish. Maktablar imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashtirilishi, texnik vositalar bilan jihozlanishi kerak.
3. Kadrlar tayyorlash tizimini kengaytirish. Defektolog, logoped, maxsus psixolog va boshqa mutaxassislarni tayyorlash davlat buyurtmasi asosida ko‘paytirilishi lozim.
4. Moliyalashtirishni oshirish. Davlat byudjeti va nodavlat sektor mablag‘lari hisobidan inklyuziv ta‘limni rivojlantirish moliyaviy asoslari kengaytirilishi kerak.
5. Jamiyatda ijtimoiy ongni oshirish. Inklyuziv ta‘limning afzalliklari haqida keng targ‘ibot olib borish orqali ota-onalar va jamiyat a‘zolarining bunday tizimga ijobiy munosabatini shakllantirish muhim.

O‘zbekistonda inklyuziv ta‘lim huquqiy jihatdan mustahkamlangan bo‘lsa-da, amaliyotda u to‘liq ishlamaydi.

Xalqaro tajribada mavjud mexanizmlarni mahalliy sharoitga moslashtirish inklyuziv ta‘lim samaradorligini oshirishga yordam beradi.[6; 196,202-b]

Infratuzilma va kadrlar yetishmovchiligi asosiy muammolardan biri hisoblanadi.

Inklyuziv ta‘limni samarali tashkil etish uchun huquqiy mexanizmlarni kuchaytirish, moliyaviy manbalarni kengaytirish va jamiyatda ijobiy ijtimoiy munosabatni shakllantirish lozim.

Shu asosda aytish mumkinki, inklyuziv ta‘lim tizimini takomillashtirish nafaqat ta‘lim sifati va qamrovini kengaytiradi, balki inson huquqlarini ta‘minlash va jamiyatning ijtimoiy barqarorligini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda inklyuziv ta‘lim tizimini takomillashtirish uchun huquqiy asoslarni yanada mustahkamlash, infratuzilmani modernizatsiya qilish, malakali kadrlarni tayyorlash va moliyaviy manbalarni diversifikatsiya qilish zarur.

Shuningdek, jamiyatda ijtimoiy ongini oshirish orqali inklyuziv ta'limning afzalliklarini keng targ'ib qilish lozim. Ushbu chora-tadbirlar amalga oshirilsa, inklyuziv ta'lim tizimi nafaqat imkoniyati cheklangan shaxslar uchun, balki butun jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun kuchli poydevor bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun. – Toshkent, 2020. – 35 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha qarorlar to'plami. – Toshkent, 2021. – 52,54 b.
3. To'raqulov M. Inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2018. – 215 b.
4. Axmedova S. Pedagogik yondashuvlar va inklyuziv ta'lim metodlari. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 178,182 b.
5. Karimova N. Maxsus pedagogika va defektologiya asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2019. – 240 b.
6. Rasulov A. Ijtimoiy integratsiya va inklyuziv ta'limning rivojlanish istiqbollari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 196, 202 b.